

Arheološki institut

ARHEOLOGIJA U SRBIJI
projekti Arheološkog instituta u 2017. godini

Urednici

Ivan Bugarski
Vojislav Filipović
Nadežda Gavrilović Vitas

Beograd 2019

Izdavač

Arheološki institut
Beograd, Kneza Mihaila 35/IV
11000 Beograd, Srbija
e-mail: institut@ai.ac.rs
www.ai.ac.rs
Tel. +381 11 2637191

Za izdavača

Miomir Korać

Urednici

Ivan Bugarski
Vojislav Filipović
Nadežda Gavrilović Vitas

Priprema

Arheološki institut

Elektronsko izdanje

ISBN 978-86-6439-052-1

SADRŽAJ

Redakcija, Uvod	5
Rukovodioci matičnih projekata, redakcija i saradnici Arheološkog instituta, Izveštaj o radu na matičnim projektima	14
Slaviša Perić, Olga Bajčev, Ružica Arsenijević, Đurđa Obradović, Ivana Dimitrijević, Iskopavanja i konzervacija neolitskih kuća i keramičkih posuda na nalazištu Slatina – Turska česma u Drenovcu u 2017. godini	63
Dragana Antonović, Selen Vitezović, Vidan Dimić, Prljuša, Mali Šturac, istraživanje 2017. godine	71
Vojislav Filipović, Aleksandar Bulatović, Arthur H. Bankoff, Wayne Powell, Ognjen Mladenović, Rada Gligorić, Andrea Mason, Jadar: Preliminarni rezultati kampanje 2017. godine	79
Ivan Vranić, Arheološka istraživanja lokaliteta Kale u Krševici 2017. godine	87
Bebina Milovanović, Nemanja Mrđić, Ivana Kosanović, Arheološka istraživanja na lokalitetu Rit (Viminacijum) u 2017. godini	97
Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović, Arheološka istraživanja viminacijumskog amfiteatra u 2017. godini	109
Snežana Nikolić, Goran Stojić, Milica Marjanović, Arheološka istraživanja prostora zapadno od viminacijumskog amfiteatra u 2017. godini	117
Snežana Nikolić, Goran Stojić, Milica Marjanović, Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović, Istraživanja na lokalitetu Čair – castrum (Viminacijum) 2017. godine	125
Sofija Petković, Igor Bjelić, Dragana Vulović, Gordana Janjić, Nikola Radinović, Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija 2017. godine	135
Stefan Pop-Lazić, Richard Miles, Vujadin Vujadinović, Milica Tomić, Projekat Glac – istraživanja 2017. godine	143

Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant, Ivan Bugarski, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2017. godini	151
Ivan Bugarski, Guido Heinz, Vujadin Ivanišević, Alexander Maas, Constanze Röhl, Rainer Schreg, Aleksandar Stamenković, Vladan Zdravković, Rekognosciranje šire okoline Caričinog grada u 2017. godini i snimanje rimskog rudnika u Lecu	159
Barbara Horejs, Aleksandar Bulatović, Bogdana Milić, Ognjen Mladenović, Austrijsko-srpski projekat Praistorijski pejzaži u regionu Puste reke (Leskovac) - istraživanja 2017. godine	169
Dragan Milanović, Petar Milojević, Arheološka prospekcija donjeg toka Južne Morave u 2017. godini	173
Stefan Pop-Lazić, Sarah Craft, Vujadin Vujadinović, Maja Živić, Felix Romuliana – Gamzigrad: rekognosciranja 2017. godine	181
Josip Šarić, Preliminarni rezultati analiza okresanih artefakata sa lokaliteta Masinske njive	187
Angelina Raičković Savić, Ana Mitić, Rezultati tipološke obrade keramičkog materijala sa prostora viminacijumske nekropole Više grobalja	191
Radmila Zotović, Posebne karakteristike proučavanja rimskih votivnih spomenika na teritoriji centralne Srbije	201

UVOD

Godina 2017. bila je posebno važna saradnicima Arheološkog instituta jer se u njoj, pored svih ostalih aktivnosti kojima smo bili posvećeni, obeležavalo 70 godina postojanja i rada naše kuće. Osim svečane akademije održane u zgradi SANU, to je podrazumevalo i izdavanje prigodne publikacije u kojoj su sažeta dostignuća našeg instituta (sl. 1), kao i domaćinstvo XL Skupštini i godišnjem skupu Srpskog arheološkog društva.

Taj trud nas je osnažio u uverenju da je značajno da sabiramo i prezentujemo rezultate koje ostvarimo u toku svake godine. Stoga je ova, sedma po redu sveska zbornika *Arheologija u Srbiji*, koja se uz poslovično zakašnjenje odnosi upravo na 2017. godinu, uz uobičajene izveštaje sa iskopavanja i rekognosciranja i prikaz stručnog i naučnog rada na određenim problemima opremljena i opširnim uvodnim izveštajima o radu na četiri matična projekta Arheološkog instituta. Uz ostalo, ti izveštaji, sačinjeni po ugledu na godišnjake velikih evropskih instituta, sadrže i kompletnu bibliografiju učesnika na projektima i ažurne podatke o kongresima, konferencijama i radionicama na kojima su izlagali.

Slika 1 – *Mnemosynon firmitatis: sedamdeset godina Arheološkog instituta (1947-2017)*

* * *

Saradnici Arheološkog instituta su i u 2017. godini bili uključeni u sistematska i zaštitna arheološka istraživanja, uz pojačan angažman na rekognosciranjima. Našu najvažniju obavezu predstavlja naučni rad, koji se vodio u okviru glavnih projekata instituta i kroz projekte međunarodne saradnje. Učestvovali smo na brojnim skupovima u zemlji i inostranstvu, pri čemu treba napomenuti da su u organizaciji Arheološkog instituta održane dve međunarodne konferencije, uz predstavljanje naših istraživanja na izdvojenom delu godišnjeg skupa Srpskog arheološkog društva. Nisu izostale ni aktivnosti na obradi arheoloških nalaza sa sopstvenih istraživanja i iz muzejskih zbirki širom naše zemlje, a održane su, uz hronične finansijske poteškoće, izdavačka delatnost i bibliotečka razmena.

Naučni projekti

Saradnici Arheološkog instituta angažovani su na sedam naučnih projekata koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, koji su različito kategorisani – četiri projekta su svrstana u osnovna istraživanja (OI), a tri u integralna i interdisciplinarna istraživanja (III). Istakli bismo da se u radu na svim tim projektima, bez obzira na kategoriju, primenjuje multidisciplinarni pristup, uz primenu savremenih metoda prospekcije, arheometrije i dokumentacije.

Arheološki institut je nosilac četiri projekta:

1. *Arheologija Srbije: Kulturni identitet, integracioni faktori, tehnološki procesi i uloga centralnog Balkana u razvoju evropske praistorije* (OI 177020), rukovodilac dr Slaviša Perić;
2. *Romanizacija, urbanizacija i transformacija urbanih centara civilnog, vojnog i rezidencijalnog karaktera u rimskim provincijama na tlu Srbije* (OI 177007), rukovodilac dr Ivana Popović;
3. *Procesi urbanizacije i razvoja srednjovekovnog društva* (OI 177021), rukovodilac dr Vujađin Ivanišević;
4. *IRS – Viminacijum, rimski grad i legijski vojni logor – istraživanje materijalne i duhovne kulture, stanovništva, primenom najsavremenijih tehnologija daljinske detekcije, geofizike, GIS-a, digitalizacije i 3D vizualizacije* (III 47018), rukovodilac dr Miomir Korać.

Saradnici instituta uključeni su u još tri naučna projekta, koja se realizuju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu i u Istorijskom institutu u Beogradu:

1. *Bioarheologija drevne Evrope: ljudi, biljke i životinje u praistoriji Srbije* (III 47001), rukovodilac prof. dr Sofija Stefanović;
2. *Kulturne promene i populaciona kretanja u ranoj praistoriji centralnog Balkana* (OI 177023), rukovodilac prof. dr Dušan Mihailović;
3. *Etnogeneza Srba u srednjem veku (rani srednji vek) – Usporedna analiza istorijsko-kulturnog nasleđa, genetskog materijala i predmeta materijalne kulture sa aspekta analitičke hemije* (III 47025), rukovodilac dr Irena Cvijanović.

Međunarodni projekti i saradnja

Arheološki institut, kao vodeća kuća sprske arheologije, ima razgranatu međunarodnu saradnju. Njen važan deo čini učešće u brojnim međunarodnim projektima, što s jedne strane omogućava unapređenje samih istraživanja uz uvođenje novih metoda, a sa druge svedoči o svesti da je nauka nužno internacionalna i da inostranoj publici treba pružiti mogućnost da se kroz neposrednu saradnju upozna sa dometima naših istraživanja, na paritetnoj osnovi i na obostranu korist.

Napomenuli bismo i da je u okviru nominacije “Frontiers of the Roman Empire – The Danube Limes” na UNESCO-vu listu svestske baštine, u čijoj drugoj fazi učestvuje i Republika Srbija, održan sastanak u Budimpešti radi dogovora oko strategije za nominaciju celokupnog

Rimskog limesa. Sastanku su prisustvovali predstavnici svih evropskih zemalja čiji su delovi u postupku nominacije ili se već nalaze na listi svetske kulturne baštine. Učesnici su ujedno i članovi Bratislava grupe, odnosno savetodavnog tela koje se bavi arheološkim i drugim naučnim aspektima rimskih granica (Velika Britanija, Holandija, Nemačka, Austrija, Slovačka, Mađarska, Srbija, Bugarska i Rumunija).

Priloženi popis predstavlja tek deo aktivnosti na međunarodnoj sceni. Arheološki institut je tokom 2017. godine bio partner u sledećim međunarodnim projektima:

1. *Arheološka istraživanja naseobinskih sistema, sahranjivanja i rudnih resursa u bronzanom dobu severozapadne Srbije*, Arheološki institut, Brooklyn College, The City University of New York, Muzej Jadra Loznica, Zavod za zaštitu spomenika kulture Valjevo;
2. *Srpsko-francusko-nemačka arheološka istraživanja u oblasti Caričinog grada*, Arheološki institut, Centre national de la recherche scientifique (CNRS), Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz (RGZM);
3. *ArchaeoLandscapes International*, mreža institucija potekla iz projekta Evropske unije *ArchaeoLandscapes Europe*, Culture Programme 2007–2013;
4. *ARCHEST*, projekat Evropske unije – Culture Programme 2014–2020, Viminacijum, Akvileja, Emona, Sirmijum;
5. *Die byzantinisch-awarischen Beziehungen auf Grundlage der archäologischen Hinterlassenschaft* (2013–2017), Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz (RGZM), Archäologischen Institut der Eötvös Loránd-Universität, Budapest (ELTE BTK RI), Archäologischen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (MTA BTK RI), Ungarischen Nationalmuseum, Budapest (MNM), Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra (SAN AI), Arheološki institut.
6. *Glass from Byzantium to Bagdad – trade and technology from the Byzantine Empire to the Abbasid Caliphate*, University College London (UCL) – Qatar;
7. *Implementacija hrišćanstva u kasnoantičkoj dijecezi Mezija/Dakija*, projekat sa Univerzitetom u Lili u okviru bilateralne saradnje sa Francuskom *Program partnerstva Hubert Curien „PHC Pavle Savić“* Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije;
8. *Arkwork*, cost-action CA 15201;
9. *Spomenici VII legije u Dalmaciji i Meziji*, projekat bilateralne saradnje sa Sveučilištem u Zagrebu;
10. *Coin Hoards of the Roman Empire Project*, University of Oxford;
11. *Praistorijski pejzaži regiona Pusta reka / Prehistoric landscapes of the Pusta Reka region (Leskovac)*, Institut für Orientalische und Europäische Archäologie – OREA, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Arheološki institut;
12. *Rewriting Early Bronze Age Chronology in the south-western Balkans: Evidence from Large-Scale Radiocarbon Dating*, Institut für Ur- und Frühgeschichte und Vorderasiatische Archäologie, Ruprecht-Karls Universität Heidelberg, Department Institute of Archaeology, University College London, Arheološki institut.

13. *Drevna DNK u Srbiji / Ancient DNA in Serbia*, Archaeological Research Laboratory, Department of Archaeology and Classical studies of Stockholm University, Arheološki institut, u sklopu globalnog *The Atlas of a 1000 Ancient Genomes Project*.

14. *Glac Project*, Arheološki institut, The University of Sydney

Saradnja sa institucijama iz oblasti nauke, prosvete i kulture

Arheološki institut je i u 2017. godini sarađivao sa brojnim institucijama iz inostranstva, koje su delom nabrojane u prethodnom tekstu i što će biti opširnije opisano u izveštajima koji slede. Kad je reč o domaćim institucijama, saradnja se ne ograničava samo na zajedničke programe arheoloških iskopavanja i obradu materijala, već i na druga istraživanja, pre svega u oblasti arheometrije (petrološke, hemijske, fizičko-hemijske analize itd). Tokom 2017. godine, sarađivali smo sa nizom kuća, među kojima su: Filozofski fakultet u Beogradu – Odeljenje za arheologiju, Fakultet za fizičku hemiju u Beogradu, Rudarsko-geološki fakultet u Beogradu – Laboratorija za SEM-EDS i Departman za mineralogiju, kristalografiju, petrologiju i geochemiju, Tehnološko-metalurški fakultet u Beogradu, Institut za nuklearne nauke „Vinča“, Geografski institut, Institut za ispitivanje materijala IMS, Vizantološki institut SANU, Balkanološki institut SANU, Istorijski institut, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture u Beogradu, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Nišu, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Pančevu, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Valjevu, Zavod za zaštitu spomenika kulture u Sremskoj Mitrovici, Narodni muzej u Beogradu, Muzej grada Beograda, Muzej Srema u Sremskoj Mitrovici, Narodni muzej u Požarevcu, Muzej Ras u Novom Pazaru, Narodni muzej u Zaječaru, Zavičajni muzej u Knjaževcu, Zavičajni muzej u Paraćinu, Muzej Jadra u Loznicu, Muzej rudničko-takovskog kraja u Gornjem Milanovcu, Muzej Krajine u Negotinu, Narodni muzej u Nišu, Narodni muzej u Kruševcu, Narodni muzej u Leskovcu, Narodni muzej u Vranju, Zavičajni muzej u Aleksincu i Istraživačka stanica Petnica.

Organizacija naučnih skupova

Pored predstavljanja na XL godišnjem skupu Srpskog arheološkog društva, tokom 2017. godine Arheološki institut je učestvovao i u organizaciji i domaćinstvu dva međunarodna naučna skupa, o kojima će nešto više reči biti u uvodnim tekstovima o radu na matičnim projektima:

1. *Circulation of the Antique Coins in Southeastern Europe*, održan u Viminacijumu od 14. do 18. septembra 2017. godine u organizaciji Arheološkog instituta;
2. *2nd Perspective of Balkan Archaeology (PeBA), Spheres of Interaction – Contacts and Relationships between the Balkans and Adjacent Regions in the Late Bronze Age/Iron Age (13th/12th – 6th/5th BCE)*, održan u Beogradu od 15. do 17. septembra 2017, u organizaciji Ludwig Maximilian Universität, München (Distant Worlds: Munich Graduate School for Ancient Studies), Südosteuropa-Gesellschaft i Arheološkog instituta.

Učešće na skupovima, predavanja, studijska putovanja

Kao i prethodnih godina, i tokom 2017. godine saradnici Arheološkog instituta su učestvovali na većem broju naučnih, stručnih i projektnih skupova, držali predavanja i obavili brojna

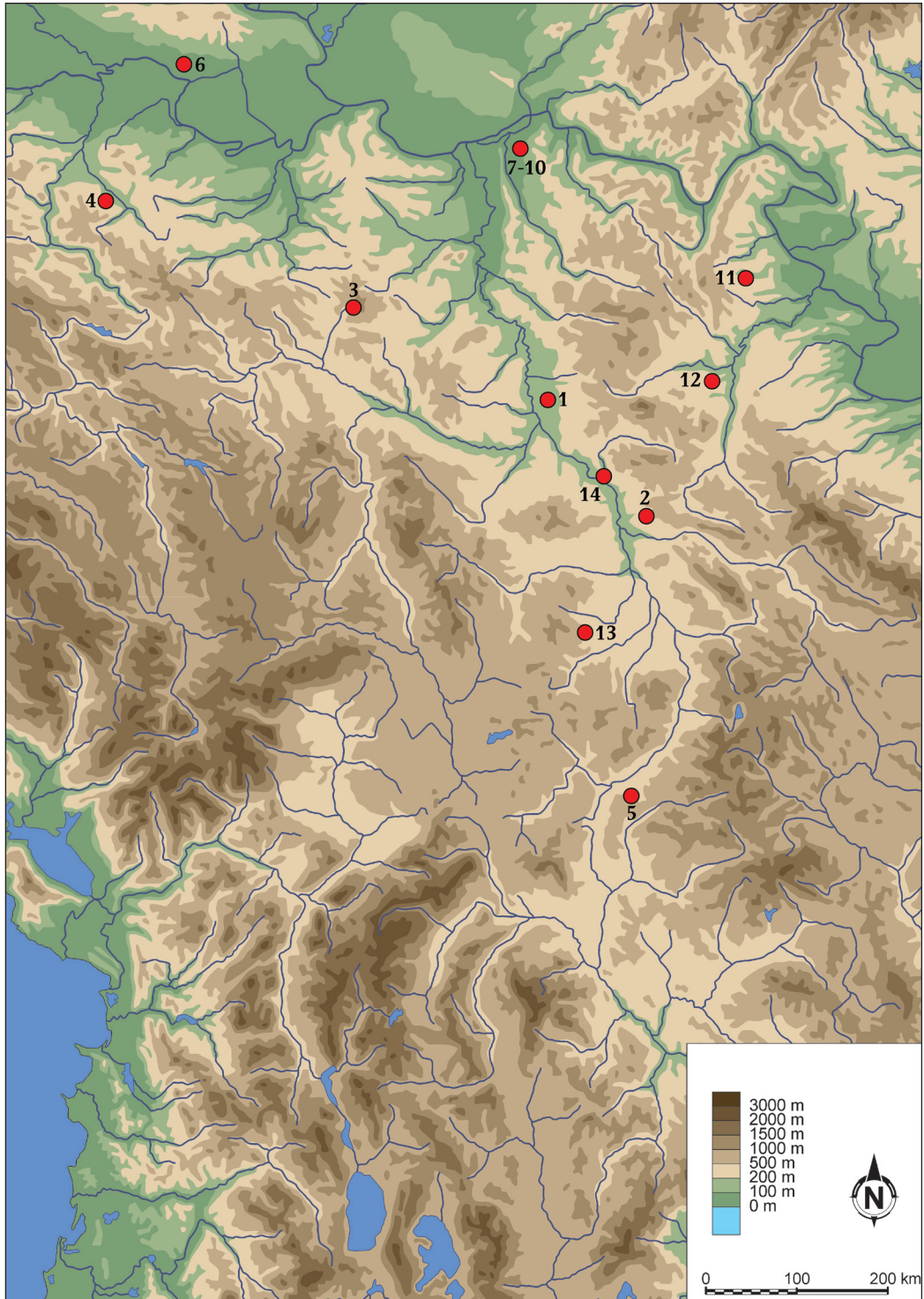

studijska putovanja u zemlji i inostranstvu (Austrija, Belgija, Bolivija, Bugarska, Crna Gora, Češka, Francuska, Grčka, Hrvatska, Italija, Kipar, Mađarska, Nemačka, Poljska, Rumunija, Rusija, Slovenija, Španija, Ujedinjeno Kraljevstvo). Taj trud će u ovoj svesci takođe biti predstavljen detaljnije nego što je to činjeno u prethodnim godišnjacima.

Iskopavanja i rekognosciranja (sl. 2)

U 2017. godini obavljeno je nešto manje arheoloških istraživanja nego što je to bio slučaj prethodnih godina. Najčešće su nastavljani višegodišnji programi sistematskih istraživanja, uz stalne programe zaštitnih iskopavanja, pre svega onih u Viminacijumu i u okolini:

1. Slatina – Turska česma, Drenovac (Paraćin), sistematska istraživanja u okviru projekta *Stalna arheološka radionica – srednje Pomoravlje u neolitizaciji jugoistočne Evrope*, u saradnji sa Zavičajnim muzejom u Paraćinu, rukovodilac Slaviša Perić. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije;
2. Velika humska čuka, Hum (Niš), sistematska istraživanja u okviru projekta *Arheološka istraživanja na lokalitetu Velika humska čuka u Humu kod Niša*, u saradnji sa Narodnim muzejom u Nišu, rukovodilac Aleksandar Bulatović. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, Grada Niša i Gradske opštine Crveni Krst;
3. Prljuša, Mali Šturac, Rudnik (Gornji Milanovac), sistematska istraživanja u okviru projekta *Prospekcija Malog Šturca – istraživanje praistorijskog rudarstva: iskopavanje Objekta 1 i istraživanje njegove veze sa okolnim oknima*, u saradnji sa Muzejom rudničko-takovskog kraja u Gornjem Milanovcu, rukovodilac Dragana Antonović. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, Opštine Gornji Milanovac i Rudnika i flotacije „Rudnik“ d.o.o. iz Rudnika;
4. Gradac, Cikote (Loznica), sondažno iskopavanje u okviru projekta *Archaeological Investigation of the Settlement Systems, Burials, and Mining Resources in the Bronze Age of Northwestern Serbia*, u saradnji sa Brooklyn College, New York, rukovodioci Arthur H. Bankoff i Aleksandar Bulatović. Istraživanje je vršeno sredstvima američkog partnera;
5. Kale – Krševica (Bujanovac), sistematska istraživanja u okviru projekta *Arheološki lokalitet Kale u Krševici*, u saradnji sa Narodnim muzejom u Beogradu i Narodnim muzejom u Vranju, rukovodilac Ivan Vranić. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije;
6. Sirmium – Glacov salaš (Sremska Mitrovica), sistematska istraživanja u okviru *Glac Project*, u saradnji sa The University of Sydney i uz učešće Muzeja Srema i Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Sremske Mitrovice, rukovodioci Stefan Pop-Lazić i Richard Miles. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i australijskog partnera;
7. Viminacium – Amfiteatar, Kostolac (Požarevac), sistematska istraživanja Arheološkog instituta i Centra za nove tehnologije, rukovodilac Snežana Golubović. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije;

Slika 2 – Terenska istraživanja Arheološkog instituta u 2017. godini

8. Viminacium – Rit, Kostolac (Požarevac), zaštitno iskopavanje Arheološkog instituta i Centra za nove tehnologije, rukovodilac Miomir Korać. Istraživanja su vršena sredstvima TE-KO Kostolac;
9. Viminacium – Čair – Castrum (Požarevac), zaštitno iskopavanje Arheološkog instituta, rukovodilac Miomir Korać. Istraživanja su vršena sredstvima TE-KO Kostolac;
10. Viminacium – *Konzervacija i prezentacija zidnih slika sa arheoloških lokaliteta: Amfiteatar, Objekat sa apsidom i Skladište mazuta – Viminacijum (Požarevac)*, konzervatoriko-restauratorski radovi u saradnji sa Departmanom za mineralogiju, kristalografiju, petrologiju i geohemiju Rudarsko-geološkog fakulteta u Beogradu i Institutom za nuklearne nauke „Vinča“, rukovodilac Dragana Rogić. Radovi su vršeni sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije;
11. Vrelo – Šarkamen (Negotin), sistematska istraživanja u okviru projekta *Vrelo – Šarkamen, arheološka istraživanja, prezentacija i promocija*, u saradnji sa Muzejom Krajine u Negotinu i Zavodom za zaštitu spomenika kulture u Nišu, rukovodilac Sofija Petković. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije i Opštine Negotin;
12. Romuliana – rekognosciranje 2017. godine (Zaječar), sistematsko rekognosciranje u saradnji sa Florida State University i Narodnim muzejem u Zaječaru, rukovodilac Stefan Pop-Lazić. Istraživanje je vršeno sredstvima inostranog partnera;
13. Caričin grad – Štulac (Lebane); sistematska istraživanja u okviru projekta *Srpsko-francusko-nemačka arheološka istraživanja u oblasti Caričinog grada*, u saradnji sa Centre national de la recherche scientifique (CNRS, Francuska), Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz (RGZM, Nemačka) i Narodnim muzejom u Leskovcu, rukovodioci Vujadin Ivanišević, Bernard Bavant i Rainer Schreg. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, francuskog i nemačkog partnera.
14. *Arheološka prospekcija donjeg toka Južne Morave*, sistematska rekognosciranja u saradnji sa Narodnim muzejom Niš i Zavičajnim muzejom Aleksinac, rukovodilac Dragan Milanović. Istraživanja su vršena sredstvima Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije, Narodnog muzeja Niš, Zavičajnog muzeja Aleksinac i Organizacije za turizam, kulturu i sport u Sokobanji.

Izložbe

Journey to the past – Itinerarium Romanum Serbiae – Viminacium: Arheološki institut je pod pokroviteljstvom Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije u 2017. godini realizovao izložbu u Santa Kruzu (Bolivija) i Pragu.

Provincial and Imperial Mint in Viminacium, autora Mirjane Vojvode i Bojane Borić Brešković, prilikom međunarodnog numizmatičkog simpozijuma *Circulation of the Antique Coins in Southeastern Europe* u Viminacijumu, od 15. do 17. septembra 2017. godine.

Izdavačka delatnost

U 2017. godini beležimo nešto više izdanja u odnosu na nekoliko prethodnih godina. Održana je dinamika izlaženja našeg glasila Starinara, odštampan je novi broj časopisa Arheologija i prirodne nauke, kao i tri monografije i reprezentativni Zbornik Arheološkog insituta, jedna knjiga iz edicije Arheološka građa Srbije, kao i zbornici iz ove serije za 2014. i 2015. godinu. Spisku dodajemo i izdanje iz 2016. godine koje greškom nismo naveli u prethodnom godišnjaku:

Periodika

* Старинар (нова серија) LXVII (2017) (уредник Миомир Кораћ) – 278 стр., илустр.; 30 cm, YU ISSN 0350-0241

* Arheologija i prirodne nauke = Archaeology and science 12 (2017) (glavni i odgovorni urednik Miomir Korać) 218 str.: ilustr.; 28 cm, ISSN 1452-7448

Seriја Posebna izdanja (Monographs)

* Close to the bone : current studies in bone technologies / editor Selena Vitezović. - Belgrade : Institute of Archaeology, 2016 (Beograd : Glasnik). - 396 str. : ilustr. ; 30 cm. ISBN 978-86- 6439-006-4

* Ивана Поповић, Порфир – моћ царева и достојанство богова: скулптуре из римских градова и палата у Србији, Београд: Археолошки институт, 2017, (Београд : Службени гласник). - 167 стр. : илустр. ; 23 cm. ISBN 978-86-6439-009-5

* Бојана Племић, Дијана, римска и аутохтона богиња. Дијанин култ у провинцијама Централног и Западног Балкана, Београд: Археолошки институт, 2017, (Ниш : Галаксија). - 194 стр. : илустр. ; 30 cm. ISBN 978-86-6439-012-5

* Vebina Milovanović, Rudarsko-metalurški kompleksi i predmeti od olova u rimskim provincijama na tlu Srbije, Београд: Археолошки институт, 2017, (Beograd : Digital Art). - 373 str. : ilustr. ; 28 cm. ISBN 978-86-6439-627-9

* Mnemosynon Firmitatis: седамдесет година Археолошког института (1947-2017), (ур.) Весна Бикић, Јосип Шарић, Београд: Археолошки институт, 2017, (Београд : Digital Art). - 290 стр. : илустр. ; 28 cm. ISBN 978-86-6439-013-2

Ostala izdanja

* Александар Булатовић, Војислав Филиповић и Рада Глигорић 2017. Лозница - културна стратиграфија праисторијских локалитета у Јадру, Рађевини и Азбуковици. Археолошка грађа Србије X. Београд - Лозница: Археолошки институт - Музеј Јадра, 2017, (Лозница :Новитет). - 309 стр. : илустр. ; 30 cm. – (Археолошка грађа Србије / Археолошки институт; бр. 10), ISBN 978-86-6439-011-8

* Arheologija u Srbiji [Elektronski izvor] : projekti Arheološkog instituta u 2014. godini (urednici Ivan Bugarski, Nadežda Gavrilović Vitas, Vojislav Filipović). - Elektronsko izd.

- Beograd : Arheološki institut, 2017 (Beograd : Arheološki institut). ISBN 978-86-6439-010-1

* Arheologija u Srbiji [Elektronski izvor] : projekti Arheološkog instituta u 2015. godini (urednici Ivan Bugarski, Nadežda Gavrilović Vitas, Vojislav Filipović). - Elektronsko izd.

- Beograd : Arheološki institut, 2017 (Beograd : Arheološki institut). ISBN 978-86-6439-014-9

Bibliotečka razmena

Biblioteka Arheološkog instituta je u 2017. godini, kao i ranijih godina, putem razmene i poklona, dobila ukupno 419 novih publikacija, od čega 179 monografija i 240 svezaka periodike. Primetan je pad u prilivu monografija, koji je početkom decenije iznosio oko 300 publikacija godišnje, dok je časopisa stiglo više nego prethodnih godina. I ovom prilikom ćemo naglasiti da je uobičajena razmena publikacija poštom vrlo skupa, što je glavni razlog skromnijeg godišnjeg uvećavanja našeg bibliotečkog fonda.

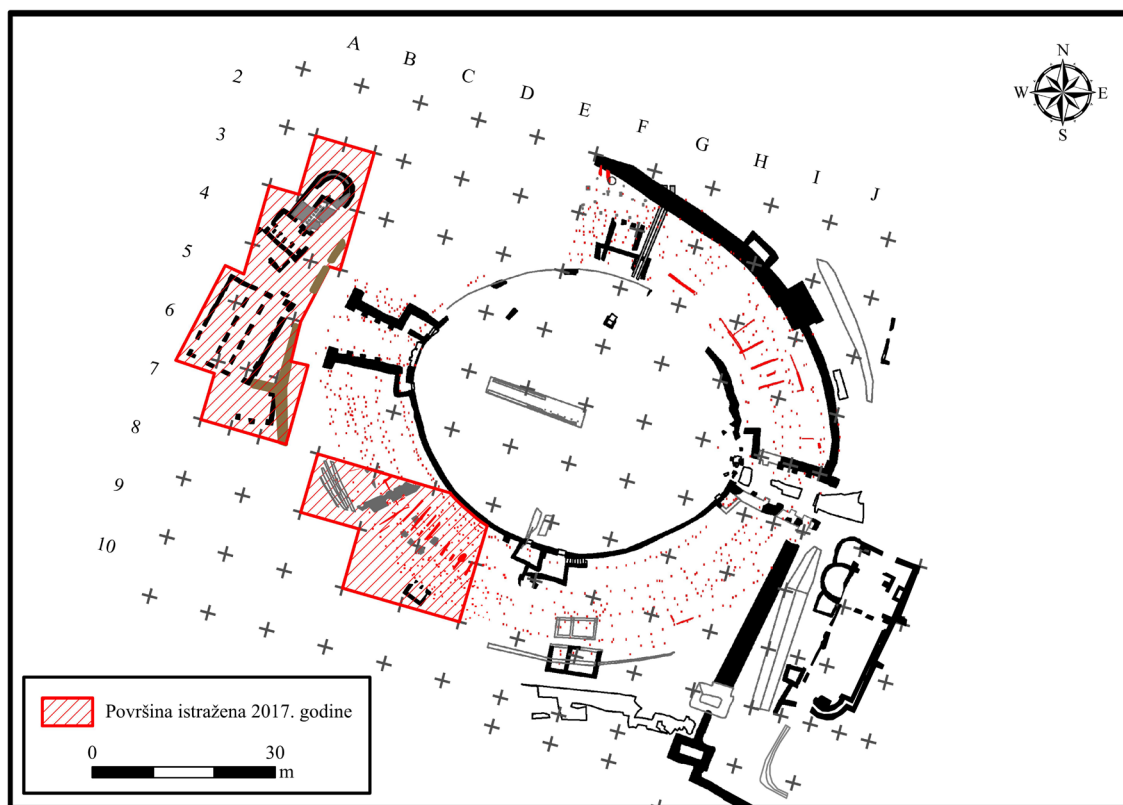
Redakcija

Ivan Bogdanović, Arheološki institut Beograd
Ljubomir Jevtović, Arheološki institut Beograd

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA VIMINACIJUMSKOG AMFITEATRA U 2017. GODINI¹

Sredinom jula 2017. godine završena su sistematska arheološka istraživanja viminacijumskog amfiteatra, koja se izvode u kontinuitetu od kraja 2007. godine.² Dugogodišnjim iskopavanjima bio je obuhvaćen veći deo građevine, što podrazumeva prostor arene, zid arene i prostorije

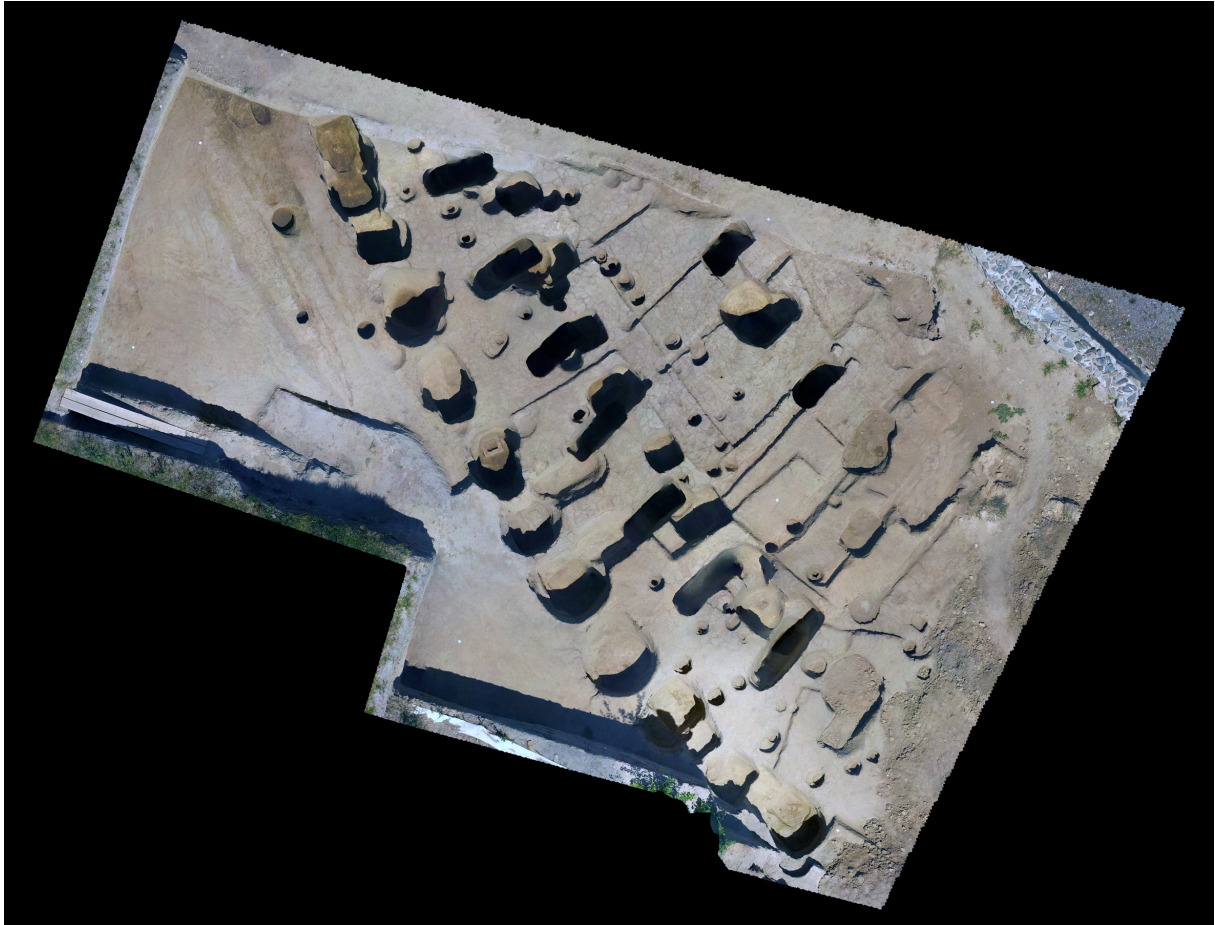

Slika 1 – Viminacijumski amfiteatar, površina istražena 2017. godine

¹ Članak predstavlja rezultat rada na projektu IRS – Viminacijum, rimski grad i legijski vojni logor – istraživanje materijalne i duhovne kulture, stanovništva, primenom najsavremenijih tehnologija daljinske detekcije, geofizike, GIS-a, digitalizacije i 3D vizualizacije (III 47018) Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² Rezultati dosadašnjih istraživanja viminacijumskog amfiteatra objavljeni su u prethodnim zbornicima radova *Arheologija u Srbiji*, dok su proučavanja ove građevine iznedrila brojne priloge u stranim i domaćim stručnim časopisima i zbornicima radova (Вукović 2012; Nikolić, Bogdanović 2015; Bogdanović, Nikolić 2017; Богдановић *et al.* 2018 i dr.), ali i dve doktorske disertacije odbranjene na Filozofskom fakultetu u Beogradu (Vuković 2015; Bogdanović 2019).

uz njega, glavne ulaze u amfiteatar i prostor tribina. Sa druge strane, odlučeno je da se severozapadni deo tribine ostavi za buduća istraživanja i primenu novih metodologija, kako bi se preispitali do sada izneti zaključci i pretpostavke i eventualno donela nova zapažanja i tumačenja kojima bi se upotpunila saznanja o viminacijumskom amfiteatru. Dosadašnja istraživanja vršena su i na površini oko samog amfiteatra, gde su otkriveni ostaci gradskih fortifikacija, kapija flankirana dvema pravougaonim kulama, odbrambeni rov i više objekata za koje se pretpostavlja da su bili u vezi sa održavanjem spektakla u areni.

Slika 2 – Jugozapadni deo amfiteatra – ostaci tribina, fotogrametrijski model u ortogonalnoj projekciji

Na osnovu ishoda istraživanja utvrđeno je da je viminacijumski amfiteatar bio sagrađen početkom 2. veka, na 60 m od severozapadnog ugla legijskog utvrđenja. Prvobitni amfiteatar bio je izgrađen od drveta, pri čemu je gabarit ove građevine oko 81,50 m x 67,50 m, dok se sama arena prostirala na oko 59,50 m x 48,50 m. Drveni amfiteatar mogao je da primi oko 5.000 gledalaca.

Do sredine 2. veka taj amfiteatar je bio zamenjen građevinom od kamena i drveta koja je podignuta na istoj lokaciji. Površina zidanog amfiteatra je oko 84 m x 73 m, a dimenzije arene su oko 55 m x 45 m. Kapacitet zidanog amfiteatra bio je oko 7.000 gledalaca. Krajem 2. veka, uz objekat su izgrađene gradske fortifikacije, čime je amfiteatar bio uključen u prostor branjen bedemima. Zidani amfiteatar korišćen je do prve polovine 4. veka, a krajem 4. veka je nad njegovim ostacima formirana nekropola (Nikolić, Bogdanović 2015; Bogdanović, Nikolić 2017; Богдановић *et al.* 2018).

Završna iskopavanja na prostoru tribina vršena su u jugozapadnom delu amfiteatra (sl. 1).³ Radovi u 2017. godini podrazumevali su i ispitivanje površine zapadno od amfiteatra, gde su nastavljena iskopavanja objekata delimično otkrivenih u toku 2016. godine (Nikolić *et al.* 2018).⁴ Iskopavanja su, kao i u prethodnom periodu, vršena u okviru kvadratne mreže orijentacije severoistok-jugozapad (dimenzije kvadrata iznose 10 m x 10 m). Radovi na prostoru amfiteatra bili su usmereni na kvadrate C/8 i D-E/8-9, zapadno od kraće ose građevine (sl. 2). Taj prostor bio je delimično istražen tokom ranijih kampanja, kada je ispod oranice definisano više arheoloških slojeva iz vremena kasne antike, formiranih preko ostataka amfiteatra koje u ovom delu čine segment zida arene i deo nasipa za postavljanje drvenih tribina (Bogdanović, Jevtović 2018).

Tokom 2017. godine, u slojevima nasipa za postavljanje gledališta otkriveni su ostaci drvenih konstrukcija tribina – stubovi i grede kvadratnog ili pravougaonog preseka, dimenzija od 0,20 m x 0,20 m do 0,40 m x 0,30 m. Svi drveni stubovi definisani su u okviru ukopa različitih oblika i dimenzija (sl. 2, 3). Konstatovano je da je i u ovom delu tribina cela konstrukcija bila ukopana u nasip i u zdravicu, čiji se pad prati od juga prema severu. U okviru pomenutih ukopa, ispod stubova su otkriveni drveni postamenti za ojačavanje konstrukcije (sl. 4). Stubovi su bili poređani u više nizova uz zid arene, praćeci oblik borilišta. Horizontalne grede bile su položene u zdravicu (sl. 5). Izuzev jedne, koja se prostire paralelno sa zidom arene, ostale grede su bile postavljene radijalno,

Slika 3 – Ostaci drvenih konstrukcija amfiteatra

³ Iskopavanja na širem prostoru amfiteatra trajala su od početka marta do sredine jula 2017. godine, a stručni tim su činili Snežana Nikolić, Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović i Milica Marjanović iz Arheološkog instituta, kao i Goran Stojić i Željko Jovanović iz Centra za Nove tehnologije Viminacijum.

⁴ O rezultatima tih iskopavanja vidi prilog Snežane Nikolić, Gorana Stojića i Milice Marjanović u ovom zborniku.

upravno na nizove stubova i zid arene (cf. Bogdanović, Jevtović 2018: 57–58). Preklapanje ukopa i pravilnost u rasporedu celina ocrtava različite faze i etape u izgradnji amfiteatra (sl. 2, 3). Širina tribine drvenog amfiteatra u delu istraženom 2017. godine iznosi 9,20-9,40 m, što odgovara situaciji u ostalim delovima građevine, dok širina tribine zidanog amfiteatra varira od 14,10 do 14,50 m, što delimično zavisi od etape izgradnje objekta. Te dimenzije se takođe uklapaju u mere gledališta u drugim delovima zidanog objekta.

Slika 4 – Ostaci drvenih konstrukcija amfiteatra

Na prostoru tribina, u okviru kvadrata C/8, istražena je celina pravougaonog oblika, dimenzija oko 7 m x 2 m i visine 2,20 m (sl. 6). Orientisana je jugozapad-severoistok, a njenu gornju zonu predstavljala je žuta glinovita zemlja. Ispod površinskog sloja, žuta glina meša se sa mrkom, a u glinovitoj zemlji se mestimično javljaju crvena peskovito-šljunkovita zemlja, garež i usitnjena opeka. Debljina sloja glinovite zemlje kreće se od 0,10 m u severoistočnom delu do 0,65 m u ju-

Slika 5 – Ostaci drvenih konstrukcija amfiteatra

guzapadnom. Ispod glinovite zemlje prostire se sloj mrkocrvene peskovito-šljunkovite zemlje, dok se u donjoj zoni nalazio sloj mrkožute rastresite zemlje, pri čemu debljina dva sloja varira. Bočne strane celine imale su oplatu od drvenih dasaka, koje su fiksirane drvenim koljem. Na osnovu njenog proložaja u odnosu na zid arene i delove drvenih konstrukcija, može se pretpostaviti da opisana celina predstavlja platformu kojom se pristupalo najnižim redovima gledališta amfiteatra. Prema pokretnom arheološkom materijalu iz njenih slojeva, koji se datuje u prvu polovinu 2. veka, kao i stratigrafske slike – platforma se prostire preko određenih ukopa i drvenih greda, a istovremeno je oštećena drugim ukopima i drvenim stubovima – pretpostavlja se da je bila korišćena tokom prve etape izgradnje zidanog amfiteatra.

Jugozapadno od amfiteatra (kvadrat C/8), na 0,55-0,80 m od drvenih konstrukcija gledališta, delimično su istražena četiri rova oblikovana u zdravici (sl. 7). Rovovi se prostiru u pravcu severozapad-jugoistok i paralelni su sa nizovima drvenih stubova koji čine ostatke tribina. Dužine rovova iznose između 5,75 i 9,10 m, maksimalna širina im je 0,45 m, dok dubina doseže do 0,30 m. Polukružnog su preseka, ispunjeni mrkožutom i žuto-mrkom glinovitom zemljom u kojoj se nailazi na manju količinu štuta (kamen, ulomci opeka i sitni komadi krečnog maltera). Dna rovova su u blagom padu od jugoistoka prema severozapadu. Pretpostavlja se da su imali ulogu u sprovođenju vode oko amfiteatra, tako da su činili neki vid drenažnog sistema. Slična situacija zabeležena je i južno i jugoistočno od amfiteatra, gde su otkrivena dva rova koja su pratila ovalni oblik amfiteatra (Nikolić *et al.* 2017: 95).

Zapadno od amfiteatra, u 2017. godini vršena su i iskopavanja u neposrednoj blizini zapadnog ulaza u borilište. Severozapadno od ulaza, u okviru kvadrata B/4-5, konstatovan je deo rova dužine 10,55 m. Na njegovom dnu otkriveni su otisci izdubljenog debla, dužine 4,90 m i širine do 0,70 m (sl. 8). Rov se pruža u pravcu jugozapad-severoistok, na 5,10 m od bočnog zida zapadnog ulaza, odnosno na 6,50 m od ostataka drvenih konstrukcija tribina. Rov je udaljen 6,30 m severoistočno od drenažnog kanala koji je 2016. godine definisan jugozapadno od ulaza u amfiteatar (kvadrati A/7 i B/6-7), kojeg čini rov sa otiscima dva izdubljena debla na dnu (Bogdanović, Jevtović 2018: 59, sl. 7). Na osnovu prostiranja delova rova i debala, zaključuje se da se radi o jednom kanalu, koji se pruža oko amfiteatra prateći

Slika 6 – Pravougaona platforma, snimak sa jugozapada

Slika 7 – Rovovi jugozapadno od amfiteatra, snimak sa severozapada

Slika 8 – Ostaci kanala od debala severozapadno od ulaza u amfiteatar

njegovu formu. Uključujući i segment otkriven 2016. godine, čija dužina iznosi 20 m, istražena dužina ovog kanala iznosila bi 36,85 m. Debla se prate u padu od juga ka severu, a širina kanala varira od 0,30 m u južnom delu do 0,70 m u severnom. Treba ponoviti da se u njega sa zapadne strane uliva manji bočni kanal, kojeg čine otisci dva debala (Bogdanović, Jevtović 2018: 59). Bočni kanal istražen je u dužini od 4,50 m, a njegova širina iznosi 0,55 m, pri čemu je u zapadnom delu oštećen izgradnjom Objekta sa stupcima (Nikolić *et al.* 2018: 65–66).⁵ Smatra se da su pomenuti kanali činili sistem za drenažu koji je sakupljao atmosfersku vodu i sprovodio je oko amfiteatra. Ostaje nejasno kakav je odnos između kanala od debala i rovova, koji se prostiru južno i jugozapadno od amfiteatra. Drenažni sistem pripada najstarijem kulturnom horizontu, koji se datuje u prvu polovinu 2. veka, i pretpostavlja se da je u vezi sa prvobitnim, drvenim amfiteatom.

* * *

Zahvaljujući istraživanjima u 2017. godini upotpunjena su dosadašnja saznanja o viminacijumskom amfiteatru. Na osnovu iskopavanja u kvadratima C/8 i D–E/8-9, bilo je moguće izdvojiti ostatke konstrukcija prvobitnog amfiteatra od drveta, kao i različite etape izgradnje zidanog objekta koji je u toku svoga postojanja pretrpeo niz prepravki, pre svega na prostoru tribina. Veoma je važno otkriće platforme koja se pruža ispod redova sedišta a kojom se, verovatno, pristupalo najnižim redovima gledališta zidanog amfiteatra tokom prve etape njegove izgradnje.

Rovovi južno i jugozapadno od amfiteatra, kao i kanali od izdubljenih debala u neposrednoj blizini zapadnog ulaza, ukazuju da je viminacijumski amfiteatar bio opremljen i drenažnim

⁵ Istraživanja Objekta sa stupcima su završena 2017. godine, a o rezultatima iskopavanja vidi prilog Snežane Nikolić, Gorana Stojića i Milice Marjanović u ovom zborniku.

sistemom kojim je voda razvođena oko objekta. Drugi deo sistema za regulisanje odvoda atmosferskih voda otkriven je tokom ranijih kampanja na prostoru arene (Nikolić *et al.* 2014: 49; Nikolić, Bogdanović 2015, 553; Bogdanović, Nikolić 2017: 88). Dokumentovanje delova drenažnog sistema, a naročito kanala od izdubljenih debala, predstavljaju doprinos proučavanju infrastrukture rimskih amfiteatara i samog Viminacijuma.

Slika 9 – Viminacijumski amfiteatar nakon arheoloških istraživanja, snimak iz vazduha

Otkriće amfiteatra u Viminacijumu predstavlja, do sada, jedinu arheološku potvrdu o postojanju objekata za održavanje gladijatorskih borbi na teritoriji današnje Srbije. Arena Viminacijuma, uz nađene predmete različite namene, svedoči o popularnosti igara u gradu i u ovom delu rimskog sveta. Na osnovu proučavanja arhitektonskih karakteristika, utvrđeno je da viminacijumski objekat pripada amfiteatrima sa kompaktnim supstrukcijama (Golvin 1988: 75–156). Građevina je podignuta uz legijski logor i predstavlja tipičan primer vojnog amfiteatra, kakav se u provincijama gradio uz utvrđenja (Golvin 1988: 154–156; Le Roux 1990; Sommer 2009). Uklapanjem u prostor utvrđenog grada, objekat je s vremenom poprimio karakteristike civilne

građevine, što je bio slučaj i sa drugim sličnim amfiteatrima (Golvin 1988: 154–156; Le Roux 1990). U prethodnom periodu amfiteatar je delimično rekonstruisan (sl. 9), tako da predstavlja izuzetan potencijal za Arheološki park Vimincijum i prezentovanje rimskog kulturnog nasleđa na prostoru Srbije.

Bibliografija:

Bogdanović 2019 – I. Bogdanović, *Izgradnja rimskog amfiteatra na primeru Viminacijuma*, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd 2019.

Bogdanović, Jevtović 2018 – Arheološka istraživanja viminacijumskog amfiteatra u 2016. godini, u: I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović (ur.), *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2016. godini*, Beograd 2018, 54–60.

Bogdanović, Nikolić 2017 – I. Bogdanović, S. Nikolić, In the Beginning There Was a Timber Construction... The Wooden Amphitheatre of Viminacium, in: F. Mitthof, G. Schörner (eds.), *Columna Traiani. Traianssäule – Siegesmonument und Kriegsbericht in Bildern. Beiträge der Tagung in Wien anlässlich des 1900. Jahrestages der Einweihung, 9.-12. Mai 2013*, Wien 2017, 87–94.

Богдановић et al. 2018 – И. Богдановић, Д. Роговић. С. Вуковић-Богдановић, Виминацијумски амфитеатар, у: М. Кораћ, С. Поп-Лазивић (ур.), *Римски лимес и трагови на тлу Србије*, Београд 2018, 44–49.

Golvin 1988 – J.-C. Golvin, *L'amphithéâtre romain: Essai sur la théorisation de sa forme et de ses fonctions*, Paris 1988.

Le Roux 1990 – P. Le Roux, L'amphithéâtre et le soldat sous l'Empire romain, in: C. Domergue, C. Landes, J.-M. Pailler (eds.), *Spectacula I. Gladiateurs et amphithéâtres: Actes du colloque tenu à Toulouse et à Lattes les 26, 27, 28 et 29 mai 1987*, Lattes 1990, 203–215.

Nikolić, Bogdanović 2015 – S. Nikolić, I. Bogdanović, Recent Excavations on the Amphitheatre of Viminacium (Upper Moesia), in: L. Vagalinski, N. Sharankov (eds.), *Limes XXII. Proceedings of the 22nd International Congress of Roman Frontier Studies, Ruse, Bulgaria, September 2012*, Sofia 2015, 547–555.

Nikolić et al. 2014 – S. Nikolić, I. Bogdanović, Lj. Jevtović, G. Stojić, Arheološka istraživanja viminacijumskog amfiteatra u 2013. godini, u: D. Antonović (ur.), *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2013. godini*, Beograd 2014, 48–52.

Nikolić et al. 2017 – S. Nikolić, Lj. Jevtović, G. Stojić, Arheološka istraživanja prostora viminacijumskog amfiteatra u 2014. godini, u: I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović (ur.), *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2014. godini*, Beograd 2017, 93–98.

Nikolić et al. 2018 – S. Nikolić, G. Stojić, M. Marjanović, Arheološka istraživanja prostora zapadno od viminacijumskog amfiteatra u 2016. godini, u: I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović (ur.), *Arheologija u Srbiji. projekti Arheološkog instituta u 2016. godini*, Beograd 2018, 61–67.

Sommer 2009 – S. Sommer, Amphitheatres of Auxiliary Forts on the Frontiers, in: T. Wilmott (ed.), *Roman amphitheatres and Spectacula, a 21st-Century Perspective: Papers from an international conference held at Chester, 16th- 18th February, 2007*, Oxford 2007, 47–62.

Вуковић 2012 – С. Вуковић, Медведу римском спектаклу: Студија случаја амфитеатра у Виминацијуму, *Гласник Српској археолошкој друштва* 27, 2012, 315–338.

Vuković 2015 – *Životinje u rimskim amfiteatrima. Studija slučaja amfiteatra u Viminacijumu*, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Beograd 2015.